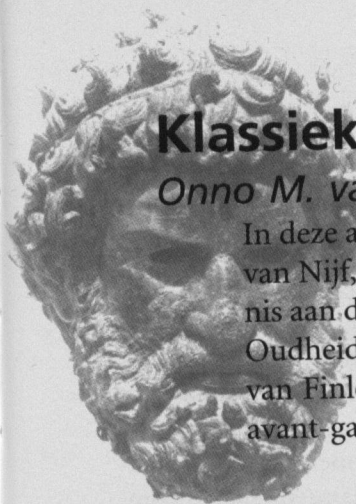




Klassiekers

Onno M. van Nijf

In deze aflevering van 'Klassiekers' beschrijft Onno M. van Nijf, sinds 1 juni 2000 hoogleraar oude geschiedenis aan de RuG, het ontstaan van zijn interesse voor de Oudheid. Over de kronkelige paden die hem leidden van Finleys *Ancient economy*, via de epigrafie, naar de avant-garde van de moderne cultuurgeschiedenis.

Introductie

De uitnodiging om voor *Groniek* mijn persoonlijke 'klassiekers' te beschrijven viel mij eerlijk gezegd wat rauw op het dak. Gelukkig hoefde ik niet, zoals bijvoorbeeld wel gebeurt in de boekenbijlagen van Nederlandse kranten, of in het Britse *Times Higher Education Supplement*, het meest invloedrijke boek te noemen, want daar zou ik werkelijk geen (eerlijk) antwoord op hebben, maar niettemin leek de opgave om in kort bestek getuigenis af te leggen van 'de boeken die mijn intellectuele vorming hebben bepaald' geen sinecure.

Zoals zoveel oudhistorici ben ik oorspronkelijk een classicus, maar al gauw trok de geur van 'mensenvlees' mij in de richting van de oude geschiedenis. Mijn eerste kennismaking met de oude geschiedenis vond plaats via het handboek *De wereld van de Oudheid* (van de hand van Marinus Wes, Henk Versnel, en Ed. van der Vliet) dat ik nog graag gebruik in mijn onderwijs. Het was het begin van een intellectuele zwerftocht die mij van Leiden, via Amsterdam en Cambridge naar Groningen heeft geleid. Ik koos in Leiden oude geschiedenis als hoofdvak (vooral vanwege het koppel Pleket en Versnel), en middeleeuwse geschiedenis (en Latijn) als bijvak. Later in Cambridge studeerde ik oude geschiedenis bij Keith Hopkins en Peter Garnsey, maar ik ging ook regelmatig naar seminars klassieke archeologie van Anthony Snodgrass, waar voor mij een nieuwe wereld opening. Ik merkte echter al gauw dat het vooral mijn 'peer group' was, dat wil zeggen mijn collega PhD studenten, die mij door opmerkingen in seminars en vooral tijdens de vruchtbare informele discussie in de pub na afloop van de seminars op nieuwe benaderingen, cruciale werken en inspirerende titels wezen. Ik ben bang dat mijn intellectuele ontwikkeling meer

aan hen te danken heeft gehad dan aan een vooropgezet onderzoeksplan of aan noeste bibliografische ijver.

Een eenvoudige methode om vast te stellen welke titels mijn werk hebben beïnvloed vond ik niet. Ik heb overwogen om een inventarisatie van mijn boekenkast te maken, maar vermoedde dat zoiets meer een reflectie van mijn economische dan van mijn intellectuele ontwikkeling zou geven. Ik heb verder overwogen om een persoonlijke citaten-index op te stellen, maar kwam er snel achter dat dat niet alleen een hoop tijd zou kosten, maar dat zo'n lijst ook niet echt representatief zou zijn. Ik besloot mijn taak ruim op te vatten en om niet alleen publicaties te noemen die ik letterlijk heb stukgelezen, maar ook publicaties te noemen waarvan ik slechts een gedeelte heb gelezen, maar die toch van belang waren. Ik noem vooral boeken, maar vaak verliep de eerste (of enige) kennismaking via een artikel dat vaak meer prikkelend, meer provocerend was dan het boek dat er uiteindelijk uit voortkwam. Ik heb dit niet geheel willen verdoezelen. Een speciaal geval vormden die werken, waarvan de titel al bijna genoeg was om je aan het denken te zetten, zoals Benedict Anderson, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (London 1991); Eric Hobsbawm en Terence Ranger ed., *The invention of tradition* (Cambridge 1983); Pierre Nora's monumentale: *Les lieux de mémoire* (Parijs 1985-1992) en Stephen Greenblatts *Renaissance self-fashioning: from More to Shakespeare* (Chicago 1980). Helemaal uitgelezen heb ik ze echter niet, en ik zal ze hieronder niet opvoeren.

Finley

Aan het beginpunt van mijn ontwikkeling als historicus stond het werk van Moses Finley. Weinig boeken hebben het aanzicht van de oude geschiedenis zo veranderd als zijn *The ancient economy* (Berkeley 1973), waarvan 'updated' versies zijn verschenen in 1985 en 1999. Zijn bijdrage aan de oude geschiedenis was vooral van methodologische en conceptuele aard. Finley verzette zich tegen een moderniserende opvatting van de antieke economie die tot dan toe gemeengoed was onder oudhistorici. Hij maakte in zijn analyse gebruik van antropologische modellen (Polanyi) en van Weberiaanse ideaaltypen, waardoor hij de 'antieke stad' als consumptiestad kon afzetten tegen de middeleeuwse (kapitalistische) productiestad. Hij construeerde een geheel nieuw beeld van de antieke economie die volgens hem geheel was ingebed in een complex van niet-economische

waarden (status) en ideologieën. Zijn model, dat wel wordt omschreven als 'primitivisme', legt de nadruk op het totaal verschillende karakter van de antieke economie, zoals hij ook in andere werken benadrukte dat de oudheid fundamenteel anders was dan de moderne wereld, die wat hem betreft al in de Middeleeuwen begon ('desperately foreign' is een term die hij hiervoor wel gebruikt).

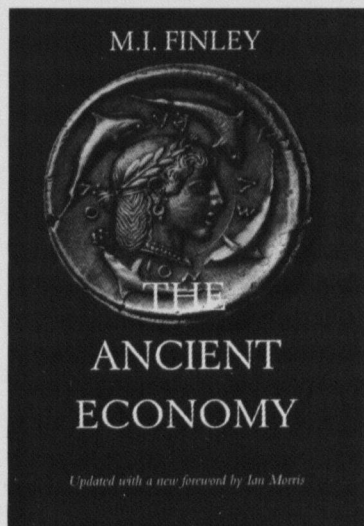
Het belang van Finleys bijdrage aan de oude geschiedenis blijkt wel uit het feit dat in 1998 seminars werden georganiseerd aan de universiteiten van Leiden, Cambridge, Liverpool, Parijs en Stanford om te vieren dat 25 jaar geleden de eerste druk van *The Ancient Economy* uitkwam. Het gaat misschien wat ver om te spreken van een 'paradigm shift', maar het is duidelijk dat Finleys opvattingen langzamerhand de nieuwe orthodoxie zijn gaan vormen (de uitdrukking is van Keith Hopkins). Maar zoals dat gaat met orthodoxieën: ketterijen en nieuwe geloofsrichtingen zijn zich blijven openbaren.

Eén van de verwijten die je Finley kunt maken - het zou hem overigens niet echt geraakt hebben - is zijn afstand tot de bronnen. Finley bediende zich van een relatief klein aantal met zorg geselecteerde literaire teksten die weinig, en weinig goeds, te zeggen hadden over de antieke economie en die hij representatief achtte voor de antieke economische mentaliteit. (Zie hierover bijv. H.W. Pleket, 'Wirtschafts- und Sozialstruktur' in: F. Vittinghoff, *Handbuch der Europäischen wirtschafts- und Sozialgeschichte* i (Stuttgart 1990) 25-160.) Hij lijkt daarbij het ideologische karakter van die teksten niet goed onderkend te hebben. Minder bekende niet-literaire bronnen, materiële resten, inscripties, papyri komen er bij hem maar bekaaid af; hij had niet veel tijd voor 'Quellenforschung'. Voor een deel was dat begrijpelijk, veel brongericht oudhistorisch onderzoek bestond uit positivistische, conceptueel niet vernieuwende, en vaak ronduit saaie commentaren op politieke instellingen, veldslagen en de daden van grote mannen. De achtergrond van veel oudhistorici als classici droeg daar ongetwijfeld toe bij:



Sir Moses Finley (1912-1986).

oude geschiedenis werd geacht het raamwerk te leveren voor de bestudering van literaire teksten, en daarmee basta. Finley (met zijn achtergrond in de sociale wetenschappen) heeft ertoe bijgedragen dat deze benadering in diskrediet is geraakt. Juist daarom is het wat teleurstellend dat hij weinig oog had voor de mogelijkheden van ander bronnenmateriaal, om zijn statische totaalbeeld op zijn minst te nuanceren. Mijn promotieonderzoek naar de beroepsverenigingen (collegia) in het Romeinse oosten was in eerste instantie opgezet om Finleys model van de 'consumer city' eens nader aan de tand te voelen op grond van een studie van het epigrafisch bronnenmateriaal. Ik bleef echter niet lang hangen op een puur economische benadering (noch op een puur brongerichte benadering overigens), en gaandeweg raakte ik meer geïnteresseerd in de plaats van de beroepsverenigingen in de sociale wereld van de Griekse stad in de Romeinse periode.



Finleys *The ancient Economy* (3e druk; Berkeley, Los Angeles en London 1999).

In mijn ontwikkeling heb ik veel te danken gehad aan archeologische studies die vanaf het midden van de jaren tachtig zijn verschenen. De klassieke archeologie heeft zich vanaf de jaren zeventig ontwikkeld van een (kunsthistorische) hulpwetenschap van de Klassieken tot een meer zelfstandige studie van de materiële cultuur (in brede zin) van de Grieks-Romeinse wereld, die ook voor historici interessante vragen bestudeert. Zo ligt het onderzoek naar scheepswrakken in

de Middellandse Zee aan de basis van een belangrijke revisie van Finleys model door K. Hopkins ('Models, ships and staples' in: Peter Garnsey and Dick Whittaker ed., *Trade and famine in classical antiquity* (Cambridge 1983). Maar de archeologie heeft ook veel bijgedragen aan sociale en mentaliteitsgeschiedenis van de Oudheid. Ik heb zelf veel gehad aan Paul Zankers sociaal historische analyse van Romeinse kunst en architectuur. In een fundamenteel artikel uit 1975 nam hij de zelfpresentatie (met name via grafreliëfs) van Romeinse vrijgelatenen onder de loep, 'Grabreliëfs römischer Freigelassener' in: *Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts* 90; in 1990 verscheen zijn *The power of images in the age of Augustus* (Ann Arbor 1990), een succesvolle analyse van de relatie tussen kunst, archi-

tectuur en politiek onder Augustus. Recentelijk verscheen *Pompeii: public and private life* (Cambridge, Mass. 1999), een bundeling van een aantal cruciale artikelen over architectuur en stadscultuur. Andere archeologische studies die invloed hebben gehad op mijn werk zijn o.a. Susan Alcock's *Graecia capta. The landscapes of Roman Greece* (Cambridge 1993) waarin zij op verschillende niveaus onderzoekt welke effecten de incorporatie in het Romeinse Rijk heeft gehad op de landschappen (inclusief de steden) in Griekenland. Met name haar analyse van de relatie tussen het imperium en het stedelijk landschap vond ik erg nuttig. Daarnaast hebben de studies van Ian Morris over de begrafenis cultuur mij geholpen bij het formuleren van een benadering van funeraire inscripties die een belangrijke bron vormen voor de activiteiten van collegia. (Bijvoorbeeld *Death-ritual and social structure in classical antiquity* (Cambridge 1992)).

Inscripties

Mijn historische interesse is echter vooral gericht op dat deel van de oude geschiedenis dat door het medium van de inscripties kenbaar is. In dit verband moet ik natuurlijk mijn schatplichtigheid vermelden aan een van de grootse hellenisten van de twintigste eeuw, Louis Robert. Het is niet mogelijk om één doorslaggevende titel te noemen (hij heeft geen synthese geschreven). Zijn immense oeuvre (op het moment van zijn dood in 1985 meer dan 460 titels) bestaat uit een onafzienbare reeks opstellen (veelal later gebundeld in zeven forse delen *Opera Minora Selecta* (Amsterdam 1967-1990)) over alle aspecten van de Griekse epigrafiek. De toon van Roberts werk is vaak onaangenaam polemisch en gelijkhebberig – hij was weinig tolerant jegens diegenen die niet aan zijn eigen hoge standaard konden voldoen, dat wil zeggen in zijn ogen de overgrote meerderheid van zijn collega's. Niettemin slaagt hij er vaak in



Louis Robert (1904-1985).

om de meest onaanzienlijke tekst in een context te plaatsen en interessant te maken. De meest efficiënte manier om aan zijn hand de wereld van de Griekse epigrafiek binnen te treden is via de indexen op het *Bulletin Epigraphique*, een jaarlijks overzicht van en commentaar op de epigrafische publicaties dat hij tussen 1938 en 1985 met zijn vrouw Jeanne publiceerde in de *Revue des Etudes Grècques*. Zijn oeuvre vormt een magistrale kaleidoscoop, die vooral de Griekse stadscultuur tussen 300 voor en 300 na Christus op ongeëvenaarde wijze tot leven brengt. Voor hem was de Grieks-Romeinse beschaving vooral 'une civilisation d'épigraphie'. Het is dan misschien verrassend dat hij zich niet erg heeft bekommerd om de voor de hand liggende vraag waarom Grieken en Romeinen eigenlijk inscripties opstelden. Ramsay MacMullen heeft deze vraag op de agenda geplaatst in een geïnspireerd artikel, 'The epigraphic habit in the Roman Empire', *American Journal of Philology* 103 (1982), waarin hij duidelijk vaststelde dat de gewoonte om inscripties op te stellen zelf een historisch bepaald fenomeen is, dat interpretatie behoeft. Zijn leerlinge Elizabeth Meyer legt verband tussen het opstellen van (graf-)inscriptie en de behoefte om burger-status duidelijk te maken ('Explaining the epigraphic habit in the Roman Empire: the evidence of epitaphs', *Journal of Roman Studies* 90 (1990) en 'Epitaphs and citizenship in classical Athens', *Journal of Hellenic Studies* 103 (1993). Andere auteurs, zoals Mary Beard, zoeken het in een meer symbolische benadering: het opstellen zelf van een inscriptie is uiteindelijk een activiteit met een rituele betekenis ('Writing and ritual, A study of diversity and expansion in the Arval Acta', *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 53 (1985)). Zelf ben ik op dit moment het meest geïnteresseerd in inscripties als een medium voor zelfpresentatie. Inscripties, als een unieke combinatie van tekst en monument, waren bij uitstek geschikt voor het uitdragen van een culturele en sociale identiteit.

Stadscultuur in het Romeinse Oosten (en in Europa)

Mijn onderzoek heeft zich de afgelopen jaren vooral gericht op diverse aspecten van de Griekse stadscultuur in de Hellenistische en Romeinse periode. Voor mijn beeld van deze cultuur was Paul Veyne's vaak moeilijke en ideosyncratische *Le pain et le cirque. Sociologie historique d'un pluralisme politique* (Parijs 1976), van doorslaggevende betekenis. Hierin presenteert hij het *euergetisme*, dat wil zeggen de exemplarische generositeit van de Grieks-Romeinse elites, terecht als het kernbegrip voor de analyse

van stadscultuur.

Voor Veyne was het *euergetisme* vooral een uitdrukking van de sociale distantie tussen elite en de massa. Ik ben zelf in mijn interpretatie van dit complexe fenomeen zeer geholpen door begrippen als 'symbolisch kapitaal' en 'symbolic exchange', die door de socioloog Pierre Bourdieu zijn geïntroduceerd in zijn *Outline of a theory of practice* (Cambridge 1977), en die in mijn blikveld kwamen dankzij Simon Price's onderzoek naar de keizercultus in het Romeinse oosten (*Rituals and power: the Roman imperial cult in Asia Minor* (Cambridge 1985)) en in verschillende artikelen van Richard Gordon (bijvoorbeeld 'The veil of power: emperors, sacrificers and benefactors' in: Mary Beard en John North ed., *Pagan priests* (Oxford 1990)).

De religieuze wereld van de postklassieke polis wordt beter dan waar ook tot leven gebracht in Robin Lane Fox' *Pagans and Christians* uit 1986. Met name de hoofdstukken over het polytheïsme vormen een briljante evocatie van een wereld vol goden. Natuurlijk heeft ook hij veel te danken aan het werk van Louis Robert. Voor een dieper begrip van de religieuze mentaliteit wende men zich tot de artikelen en boeken van Henk Versnel, zoals bijvoorbeeld *Faith, hope and worship. Aspects of religious mentality in the ancient world* (Leiden 1981).

Ook belangrijk, omdat ze de sociale wereld van de Grieks-Romeinse stad duidelijk zichtbaar maakten, waren verder: Pauline Schmitt-Pantel, *La cité au banquet. Histoire des repas publics dans les cités grecques* (Rome 1992); Hans van Rossum, *De gerousia in de Griekse steden van het Romeinse Rijk* (Diss. Leiden 1988); Riet van Bremen, *The limits of participation: women and civic life in the Greek East in the Hellenistic and Roman period* (Amsterdam 1996) (ook erg goed over inscripties) en Marc Kleijwegt, *Ancient youth. The ambiguity of youth and the absence of adolescence in Greco-Roman society* (Amsterdam 1992). Niet toevallig waren de laatste drie Leidse dissertaties, begeleid door Harry Pleket. Mijn eigen onderzoek naar de beroepsverenigingen in het Romeinse oosten sloot daar (zonder dat dit de opzet was) goed bij aan. Een briljant beeld van het stedelijk leven in de Griekse stad vond ik verder in het werk van Peter Brown, die zijn analyse van de situatie in de tweede en derde eeuw natuurlijk vooral gebruikt als een opstapje naar de late oudheid (bijvoorbeeld *The making of late antiquity* (Cambridge Mass. 1978)).

Voor mijn eigen analyse van de Grieks-Romeinse stad laat ik me ook graag inspireren door studies naar de stadscultuur van middeleeuws en

vroegmodern Europa. Peter Burke, *The historical anthropology in early modern Italy* (Cambridge 1987), gaf een goede indruk van het soort vragen dat je zou kunnen (moeten) stellen terwijl Edward Muir, *Civic ritual in Renaissance Venice* (Princeton 1981), mij de ogen opende voor de mogelijkheden voor onderzoek naar de burgerschapsrituelen in Romeins Klein Azië. Robert Darnton's *The great cat massacre and other episodes in French cultural history* (Harmondsworth 1984) (en daarin vooral 'A bourgeois puts his world in order: the city as text') beschouw ik als een model hoe je geschiedenis eigenlijk zou moeten schrijven.

Atletiek en feestcultuur en vooruitblik

Na mijn proefschrift heeft mijn onderzoek zich toegespitst op de atletiek en feestcultuur in de Hellenistische en Romeinse polis. Diverse invloeden, zoals de epigrafiek en sociale geschiedenis, komen hier in een wat andere mélange terug. Maar mijn onderzoek beweegt zich steeds meer in een cultuurhistorische richting, en ook de literaire cultuur heeft weer mijn

aandacht, met name de renaissance van de Griekse cultuur in de keizertijd die bekend staat als de Tweede Sofistiek.

Op het moment ben ik vooral geïnteresseerd in de rol die atletiek speelt in de zelfpresentatie van de stedelijke elites: een goed getraind lichaam had zo ideologische betekenis. De aandacht voor het lichaam in de oude geschiedenis is voor een groot deel te danken aan Michel Foucault's *Geschiedenis van de sexualiteit* waarvan ik vooral deel 3 (*The care of the self*) inspirerend vond. Zijn invloed is ook zichtbaar in het werk van Peter Brown (*The body and society: men, women, and sexual renunciation in early Christianity*) en in Maud Gleasons *Making men: sophists and self-representation in ancient Rome*



Bronzen beeldje van een hardloper (Olympia, 5e eeuw v. Chr.). Uit: Alfred Mallwitz, *Olympia und seine Bauten* (München 1972).

(Princeton 1995), met wie ik het overigens wel oneens ben over het relatieve belang van atletiek en rhetoriek in de presentatie van masculiniteit.

Mijn opvattingen over de sociale positie van atleten zijn sterk beïnvloed door een aantal belangrijke artikelen van Harry Pleket (bijvoorbeeld 'Games, prizes, athletes and ideology: some aspects of the history of sport in the Graeco-Roman world', *Stadion* 1 (1975)), maar ook de meer recente scherpzinnige analyse van 'de zegezangen van Pindarus' door Leslie Kurke, *The traffic in praise: Pindar and the poetics of social economy* (Ithaca 1991), heeft mij verder aan het denken gezet.

Welke kant het van hieraf opgaat? Veel zal afhangen van de boeken, en artikelen die mijn pad zullen kruisen, maar ik denk dat vooral de opmerkingen, vragen en problemen die (hopelijk) opgeworpen zullen worden door studenten en collega's mij zullen sturen en inspireren. Ik ben benieuwd.



Hoofd van een vuistvechter (Olympia, 4e eeuw v. Chr.). Uit: Mallwitz, *Olympia*.